

I. ÚVOD

Současné úkoly a požadavky naší společnosti orientují psychologické vědy v ČSSR na problematiku vědomí, jeho stavu, změn a jeho možného ovlivňování žádoucím směrem. Individuální a skupinové vědomí je chápáno jako syntetizované psychické, duševní, sociální aktivity, a to ve vztahu k bytí člověka. Jde o ústřední problematiku současné doby. Zahrnuje soubor veškerých psychických procesů, jež se aktivně podílejí na poznání objektivního světa i bytí člověka.

Ve společenské psychice se projevuje různý stupeň uvědomělosti lidí, společenských tříd a skupin obyvatelstva. Určitý stav společenské psychiky dokumentuje, nakolik se v ideologické a výchovně vzdělávací práci podařilo dosáhnout toho, aby určité ideje a názory, třídy a skupiny obyvatelstva přijaly a aby se staly motivací pro jejich chování a cílevědomé jednání. V socialistické společnosti dochází k ideologizaci společenské psychiky a k rozvíjení prvků komunistického vědomí, neboť se komunistické ideály a zásady stávají postupně návodem k činnosti. Tento proces probíhá po etapách a diferencovaně v jednotlivých vrstvách společnosti. Přitom výspělost socialistického společenského vědomí závisí na stupni rozvoje forem vlastnictví, společenských vztahů, směny a rozdělování.

Psychologické vědy mají v tomto procesu v socialistické společnosti pomocnou, facilitující úlohu, neboť umožňují cílevědoměji využívat poznanych zákonitostí vzniku a rozvoje jednotlivých stránek společenské psychiky jako součástí společenského vědomí. Spolu s dalšími společenskými vědami ukazují podstatné složky a stránky, ovlivňující jednání lidí a jejich zvláštnosti a umožňují podílet se na rozvíjení pozitivních tendencí nebo na jejich přeměně v komunistické přesvědčení.

Československý systém celoživotního vzdělávání podstatně rozšiřuje sféru výchovně vzdělávacího působení společnosti nejen na jednotlivce, ale i na skupiny a kolektivy. Na tomto systematickém a plánovitém, řízeném ovlivňování se spolupodílá kromě pedagogických věd řada společenských věd i věd o člověku, včetně souboru psychologických věd. Československá výchovně vzdělávací soustava je integrální součástí další výstavby rozvinuté socialistické společnosti v ČSSR. Je jedním z prostředků nejen ke zvyšování kulturního života socialistické společnosti, nýbrž i ke zlepšování podmínek rozvoje socialistického způsobu života, socialistických vztahů mezi lidmi i k všestrannému harmonickému rozvoji osobnosti dnešního člověka. Současné i perspektivní společenské potřeby posunují do popředí vědeckovýzkumných snah odborných psychologů otázky principu odrazu vnějšího světa ve vědomí lidí a v jejich jednání, spjitost odrazu s činností člověka, s jeho vývojem, osobností a s jeho společenskou praxí. S těmito problémy úzce souvisejí formy přípravy socialistických občanů pro jejich budoucí společenské poslání.

Společenské vědomí člověka je nejvyšší regulační (řídící) funkcí při vytýčování hlavních cílů a při hledání prostředků, jak jich dosáhnout. Na druhém místě se skupinové a individuální vědomí uplatňuje jako rozhodující a určující funkce při řešení problémových životních i pracovních situací, při rozhodování o závažných otázkách ve společnosti i při překonávání jednotlivých překážek. Utváření socialistického vědomí při rozvoji aktivního společenského jednání ve vztahu k psychickému vývoji osobnosti je předmětem státního plánu základního výzkumu ČSAV, na němž se podílejí i vysoké školy, a to počínaje rokem 1975. V jeho rámci se v socialistických kolektivech realizovaly výzkumy současného stavu některých složek a struktury individuálního, skupinového i společenského vědomí, dále studium změn psychiky, osobnosti a sociálních vztahů za nejrůznějších podmínek. V rámci těchto výzkumů byla věnována zasloužená pozornost *metodě aktivního sociálního učení (MASU)*. Metodologické a teoretické rozpracování problémů metody aktivního sociálního učení (MASU), je spojeno s publikacemi J. Linhart, M. Kodýma, F. Mana, M. Boráka, I. Perlakho, J. Sedláka a několika desítek dalších pracovníků, kteří se podílejí na řešení dílčích problémů MASU.

V minulých devíti letech se uskutečnila celá řada místních, celostátních i mezinárodních porad, seminářů, konferencí, symposií a sjezdů, na nichž odezdně hodnocení výsledků experimentálních výzkumů. Byly to např. periodické semináře pracovníků ČSAV, SAV, vysokých škol, výzkumných ústavů, pracovníků praxe, v Psychologickém ústavu ČSAV v Praze a v Liblicích u Mělníka¹ (1974, 1975, 1976, 1977 atd. — mnohé příspěvky vyšly v desítkách statí v časopisu Československá psychologie), dále Psychologické dny ČSPS při ČSAV,² semináře SAV v Košicích,³ dále pak třetí i čtvrtá pražská mezinárodní konference (1977, 1982).⁴

Na této konferenci řily předneseny v samostatné sekci příspěvky z oblasti tematiky aktivního sociálního učení, jež přinesly podrobnější analýzu procesuální stránky aktivního sociálního učení (ASU) i jeho mikrostruktury, vedly k prohloubení teorie

¹ Lukavský, C., Nykodým, R., Spaček, M.: Liblické sympozium „Rozvoj člověka v socialistické společnosti“. Čs. psychol. 19, 1975, str. 176–181.

Helus, Z., Janoušek, J.: Sympozium „Význam sociální psychologie pro socialistickou společenskou praxi“. Čs. psychol. 19, 1975, str. 366–372.

Heller, D. a kol.: Zpráva o sympoziu o problematice učení, řešení problému, rozhodování a tvořivé činnosti. Čs. psychol. 20, 1976, str. 352–355.

Helus, Z., Janoušek, J.: Seminář „Problémy rozvoje vědy a úkoly sociální psychologie v plánu vědeckého výzkumu“. Čs. psychol. 20, 1976, str. 551–555.

Janák, B., Pavlík, K.: Seminář „Teoretické problémy psychologického studia činnosti a chování člověka v socialistické společnosti“. Čs. psychol. 20, 1976, str. 556–561.

Kodým, Miloslav, Man, František: Zpráva o zasedání rozšířeného vědeckého kolegia pedagogiky a psychologie ČSAV. Čs. psychol. 21, 1977, str. 277–279.

Slaměník, I.: Sympozium o problematice učení, řešení problému, psychickém vývoji a řízení činnosti. Čs. psychol. 21, 1977, str. 351–353.

Bokorová, V., Sípek, J.: Zpráva o semináři ke státnímu plánu výzkumu VIII-2-11 v Liblicích. Čs. psychol. 21, 1977, str. 353–355.

Strobachová, I., Rejthar, S., Martinková, M.: Sympozium o plnění Jednotného programu výzkumu společenských věd a o rozvoji nové výchovně vzdělávací soustavy. Čs. psychol. 22, 1978, str. 371–378.

² Čepelák, J.: VII. psychologické dny Čs. psychol. společnosti při ČSAV v Praze. Čs. psychol. 22, 1978, str. 266–272.

³ Bokorová, V.: Seminář k metodologii sociálně psychologických výzkumů. Čs. psychol. 27, 1983, str. 179–181.

⁴ Linhart, J.: Teoretické a metodologické otázky rozvoje obecné psychologie v ČSSR. Čs. psychol. 20, 1976, str. 1–13.

Slaměník, I., Linhart, J., Lukavský, C., Spaček, M.: Třetí pražská konference s mezinárodní účastí „Psychologie lidského učení a vývoje“. Čs. psychol. 22, 1978, str. 150–166.

Hlavsa, J.: 4. pražská mezinárodní konference „Psychický vývoj, učení a utváření osobnosti“. Čs. psychol. 27, 1978, str. 173–175.

Srovnání: 4th Prague conference: Psychological development, learning and personality formation. Abstract of papers. Prague 1982.

Srovnání sborník: Active social learning. Proceedings of the 4th Prague international conference: Psychological development, learning and personality formation. Prague, Institut of Psychology 1982.

a metodologie ASU, ukázaly, že byla podrobněji rozpracována problematika sociálního styku, byly aplikovány metody psychosociální analýzy, bylo poukázáno na vliv vlastností osobnosti a faktorů tvořivosti na efektivitu ASU v závislosti na zkušenostech ze sociálního styku a konečně prokázán vliv ASU na zvýšení socioekonomické efektivity jednotlivců i pracovních kolektivů. Konference umožnila jistou integraci dosud získaných poznatků z oblasti aktivního sociálního učení.

V této souvislosti je možno uvést též čtvrtý a pátý celostátní sjezd psychologů ČSSR (1975, 1980)⁵ a 22. mezinárodní kongres psychologů v Lipsku (1980).⁶ Ukazuje se, že je také v zahraničí problematika všestranného rozvoje osobnosti, psychické regulace činnosti, efektivity pracovního a výchovně vzdělávacího procesu, jeho aktivačních metod atd. živá.⁷ Svědčí o tom nejen četné konference, ale i symposia, např. v Postupimí, ve Weimaru, v Moskvě, ve Varšavě, v Drážďanech (1974, 1978, 1982);⁸ na všech byly otázky sociální psychologie, sociálního učení, řešení problémů a komunikace v popředí zájmu. V neposlední řadě je možno v tomto stručném přehledu uvést semináře uskutečněné v Praze, Bratislavě, Brně, Smolenicích, Novém Štrbském Plese, Gottwaldově, aj., na nichž byla problematika aktivního sociálního učení významnou součástí vzájemné výměny informací.⁹

Z různorodých aktivit našich i zahraničních psychologů vyplynula poměrně bohatá publikační činnost. Bylo zveřejněno množství dílčích studií i monografické, syntetické práce. Jejich přehled uvádíme v seznamu literatury. Postupně bylo použito několika modifikací metody aktivního sociálního učení, jedna z nich (brněnská) byla nazvána aktivní sociální učení programové (ASUP). Analýze dílčích výsledků první etapy výzkumu (1976 až 1983) je věnována tato studie.

Cílem spisu je na základě kritické analýzy současného pojetí sociálního učení a v návaznosti na výsledky dosavadních experimentálních výzkumů jiných autorů poukázat na klíčové problémy v této oblasti, vytvořit a ověřit metodologii dalšího studia, zkonstruovat na základě analýz experimentálních výzkumů modely aktivního sociálního učení programového (ASUP).

Obsahová náplň spisu je rozčleněna do čtyř hlavních částí. První část

⁵ —: IV. sjezd čs. psychologů v Třinci. Čs. psychol. 20, 1976, str. 173–274.

Srovnaj Psychologické výzkumy v ČSSR: 1978–1980. Zborník individuálních referátov k V. zjazdu čs. psychologův, Brno. Praha, ČSPS při ČSAV 1980.

⁶ Kodým, M., Kováč, D.: XXII. mezinárodní kongres psychologie v Lipsku. Čs. psychol. 26, 1982, str. 262–269.

⁷ Kodým, M., Kováč, D.: XXII. mezinárodní kongres psychologie v Lipsku. Čs. psychol. 25, 1981, str. 262–264.

⁸ Janoušek, J.: 1. konference psychologů socialistických zemí v Postupimí. Čs. psychol. 23, 1978, str. 137–140.

Křivoňavý, J.: Zasedání Evropské asociace sociální experimentální psychologie ve Výmaru (NDR). Čs. psychol. 23, 1979, str. 141–143.

Šípóš, I.: Experimentálna psychológia v Moskve. Čs. psychol. 23, 1979, str. 143–146.

Křivoňavý, J.: Mezinárodní konference o prosociálním chování ve Varšavě. Čs. psychol. 25, 1981, str. 267–270.

Chalupa, B.: Symposium „Psychická regulace pracovních činností“. Čs. psychol. 19, 1975, str. 382 až 383.

⁹ Chalupa, B.: IV. drážďanské symposium psychologie práce a inženýrské psychologie. Čs. psychol. 27, 1983, str. 302–303.

⁶ Vašek, Z.: Seminář — Zvyšování efektivnosti stylu vedení. Čs. psychol. 22, 1978, str. 275–279.

Kolaříková, O.: Psychologická konf. k počtē život. jubilea čl. koresp. ČSAV Viléma Chmelaře. Čs. psychol. 22, 1978, str. 368–371.

Kolman, L., Melwaldová, J.: Seminář o metodách sociálně psychologického výcviku. Čs. psychol. 22, 1978, str. 479–481.

Hermochová, S.: Kurs metod sociálně psychologického výcviku. Čs. psychol. 22, 1978, str. 481 až 482.

Kolaříková, O.: Konference o problémech psychologie osobnosti. Čs. psychol. 23, 1979, str. 232 až 234.

Hudeček, J.: Zpráva o 1. mezinár. konf. „Poznávací procesy a osobnost“. Čs. psychol. 23, 1979, str. 345–347.

Bedrnová, E.: 7. setkání psychologů práce ČSR. Čs. psychol. 27, 1983, str. 177–178.

se zabývá teoreticko-metodologickými otázkami aktivního sociálního učení. Teorie sociálního učení se vytvářela postupně více než 50 let, asi přibližně v posledních 15–20 letech došlo k jejímu rozvoji a v nejposlednějších 10 letech se intenzivně propracovávají její marxistické teoretické základy. V CSSR začaly první výzkumy v roce 1975–1976, které byly začleněny do státního plánu základního výzkumu (SPZV) ČSAV v Praze. V rámci tohoto SPZV byla koncipována v Brně i metodologie, metoda a modely aktivního sociálního učení programového (ASUP). Ve spise je zvláštní pozornost věnována neobyčejně závažné problematice kritérií efektivity učení, sociálního učení a ASUP. Zde jsme narazili na řadu bariér. Efektivita je velmi složitý a n-rozměrný problém, který závisí současně na několika desítkách podmínek. Na základě srovnávacího studia ve výzkumech a v praxi používaných kritérií efektivity jsme postupně vytvořili a vymezili několik kritérií, jimiž je možno hodnotit ASUP, především jeho procesuální stránku, z kvantitativního i kvalitativního hlediska. Jsme si vědomi toho, že je uvedené hodnocení zatíženo subjektivním prvkem. Považujeme proto tyto pokusy za začátek zkoumání a hodnocení neobyčejně složitých sociálních jevů při skupinovém řešení problémových pracovních a společenských situací. Připouštíme, že další pokračování ve výzkumu přinese jejich upřesnění, případně nové pohledy a nevylučujeme ani jiné, dokonalejší způsoby posuzování zkoumaných sociálněpracovních jevů. V práci se také zabýváme vlastnostmi osobnosti a případně dalšími faktory, jako možnými determinantami a facilitačními momenty efektivity aktivního sociálního učení programového (ASUP). Osobnost a její vlastnosti, které se markantně promítají do jednání člověka, považujeme za velmi důležitou složku sociálních studovaných jevů.

Cílem práce není vyčerpávající analýza všech problémů, spojených s metodou aktivního sociálního učení programového. Jde o pokus prohloubit dosavadní poznatky, utřídit a systemizovat je, integrovat je a začlenit do obecnějších souvislostí. Je třeba vytvořit předpoklady pro další výzkumy v této oblasti. Výzkumy a jejich interpretace nejsou ukončeny. Proto dosavadní výsledky experimentálních šetření poukazují jen na některé vztahy a umožňují vytýčit další perspektivy zkoumání.

Studie je určena odborným psychologům, kteří se zabývají problematikou aktivačních metod a studujícím postgraduálního studia kursu aktivního sociálního učení.